

WIE BEN JIJ ALS DOCENT?

“ZELFPORTRETTEEN MAKEN CREËERT, DOOR
MATERIALITEIT EN VERTRAGING, DE MOGELIJKHEID OM
TE KUNNEN ZIEN WAT NIET DIRECT WAARNEEMBAAR IS”

Meer inzicht in jezelf als docent kan ertoe bijdragen dat de ander in de lesomgeving beter weet waarvoor hij bij jou terecht kan. Professionele zelfreflectie geeft inzicht in het eigen handelen, in waarom en hoe je lesgeeft. In mijn onderzoek *De Binnenwereld* bekeek ik veelgebruikte zelfreflectiemethoden en onderzocht ik de kracht van kunst maken in het proces van zelfreflectie.

Zelfreflectie is een manier om te leren van opgedane ervaringen, nieuwe inzichten te ontdekken en te komen tot effectiever gedrag (Korthagen, 2019). Via zelfreflectie bekijken we situaties uit het verleden, analyseren we ons handelen en bepalen we toekomstig handelen. Het is, in de alom bekende methoden, voornamelijk een activiteit van het hoofd; een proces waarin we met woorden die we al kennen, betekenis geven aan een situatie die we al kennen.

Zo blijven we op vertrouwd terrein. Dat voelt comfortabel, maar ontnemt ook ruimte om daadwerkelijk tot nieuwe inzichten te komen die toekomstig handelen kunnen bepalen. Bestaande zelfreflectiemethoden laten onbewuste denkprocessen maar weinig aan bod komen. Terwijl deze juist essentieel zijn in het verkrijgen van nieuwe inzichten, zo blijkt uit literatuur. Het onbewuste denken laat ons originelere invalshoeken bedenken en dieper graven (Dijksterhuis, 2021).

Als kunsteducator en maker ken ik de kracht van kunst. Het verruimt ons blikveld en biedt ruimte aan ons onbewuste denken. Mede door de inzichten in mijn onderzoek ben ik van mening dat zelfreflectie op het professionele handelen anders en beter kan. Ik neem je graag mee in het onderzoek dat ik bij de master Kunsteducatie van Fontys deed en de zelfreflectiemethode die ik ontwikkelde. Maar eerst sta ik stil bij docentschap en de rol van eigenheid.

EIGENHEID

Docentschap draait voor mij om de dialoog met de leerling, leren kijken vanuit andere perspectieven en een verbinding creëren. Eigenheid is voor mij in docentschap essentieel. Met eigenheid bedoel ik datgene dat zichtbaar is in alles wat we laten zien aan anderen, een altijd aanwezige kern. Want wie je bent als persoon doet er toe in de klas. Het gaat er namelijk voor de klas niet alleen om wat je vertelt, maar ook hoe je het vertelt en waarom. Het leraarschap is 'nooit [een] neutrale aangelegenheid' (Kelchtermans, 2012, p. 9). Leraren dragen vanuit vakmanschap en ei-

genheid bij aan de algehele educatieve ontwikkeling van de leerling, zoals Kelchtermans stelt. Wanneer je als docent jezelf wil (blijven) ontwikkelen is focus op eigenheid legitiem en relevant. Docenten zijn bij uitstek reflectieve professionals. Zij zien in de lespraktijk het effect van het eigen handelen en geven via interactie in de klas daaraan vorm. Reflecteren op het professionele handelen is één van de zeven competenties van de leraar (Wij Lereren, z.d.).

TWIJFELS

Bestaande, veelgebruikte reflectiemethoden worden niet altijd omarmd omdat docenten twijfelen aan de meerwaarde van de uitkomsten, zo laat onderzoek van Auckland University zien (Haigh, 2000). Docenten gebruiken vaak dezelfde methode(n), waardoor er ingesloten patronen ontstaan en een frisse blik uitblijft. Persoonlijke gedachten uitspreken ligt ook gevoelig, wanneer deze een-op-een gedeeld worden met anderen (Haigh, 2000).

Over de meerwaarde en effectiviteit van reflecteren is weinig gepubliceerd. Wél is het een onderwerp dat onderwijskundigen en psychologen bezighoudt. Zij uiten twijfels over de effectiviteit van het puur mentale, rationele reflecteren. Er is nood aan alternatieve aanpakken (Korthagen, 2021) en er liggen kansen om niet-talige elementen toe te voegen (Luken, 2015). Ze leggen de vinger voor mij op de zere plek.

HOOFD, HART EN HANDEN

In mijn onderzoek *De Binnenwereld* draaide het om de vraag 'hoe het maken van zelfportretten inzicht kan geven in de eigenheid van de kunstvakdocent'. Vanuit deze onderzoeksvraag ontstond mijn gelijknamige zelfreflectiemethode die hoofd, hart en handen met elkaar verbindt. Waarin het bewuste denken ruimte maakt om het onbewuste (vrije, soms weggestopte) denken aan bod te laten komen. Het is een methode voor iedere kunstvakdocent en voor de docent die zich in het onderwijs met of in de kunst begeeft maar (nog) geen ervaring heeft met zelf kunst maken.

MEER WETEN?

Voor de methode *Mijn Binnenwereld*, werken en ervaringen van andere docenten, kijk op mijnbinnenwereld.nl.

BRONNEN

- Biesta, G. (2017). *Door kunst onderwezen willen worden*. ArtEZ Press.
- Dijksterhuis, A. (2021). *Het slimme onbewuste*. Prometheus.
- Haigh, N. (2000). Teaching teachers about reflection and ways of reflecting. *Waikato journal of education*, 6(1), 87-97.
- Kelchtermans, G. (2012). *De leraar als (on)eigentijdse professional. Reflecties over de 'moderne professionaliteit' van leerkrachten. Notitie in opdracht van de Nederlandse onderwijsraad*.
- Korthagen, F., & Nuijten, E. (2019). *De kracht van reflectie*. Boom.
- Korthagen, F. (2021). Een andere visie op reflectie. *Tijdschrift voor begeleidingskunde*, 7(1), 12-16.
- Luken, T. (2015). De schaduw van reflectie. In M. Boer, M. Hoonhout, & J. Oosting (Red.), *Supervisiekunde meerperspectiefisch* (pp. 147-161).
- Wij Lereren. (z. d.). *SBL competenties*. <https://wijlereren.nl/SBL-competenties.php>, geraadpleegd 14 juni 2021.

Mijn onderzoek bestond uit een serie artistieke experimenten, waarin ik samenwerkte met diverse kunstvakdocenten van verschillende opleidingsvormen in Nederland en België. Elke opdracht in het artistieke experiment omvatte het maken van een beeldend zelfportret, een persoonlijk logboek, een reflectieformulier en een reflectiegesprek. Het maakproces geeft ruimte aan het onbewuste denken. Het logboek, reflectieformulier en reflectiegesprek zorgen voor de transfer van de onbewuste ideeën naar het bewuste denken.

ZELFPORTRETEN MAKEN

De keuze voor zelfportretten ontstond vanuit mijn eigen fascinatie. Zelfportretten - en daarmee het in-kijkje in de (binnen)wereld van de maker - intrigeren mij. Een kunstwerk vertelt altijd iets over de maker, zelfportretten doen dit nog net iets meer. Kunst maken brengt een onderbreking van onze gedachten tot stand, het fysieke handelen brengt ons

Anke Zijlstra (deelnemer De Binnenwereld, 2022), zelfportret in dans. *Blok en drijfhout, moeder en kind*

GEDACHTEN DIE TIJDENS EN NA HET MAAKPROCES OPKWAMEN ÉN INZICHTEN TIJDENS DE REFLECTIEGESPREKKEN

'IK VOND HET EEN FIJN ONDERZOEK. IK WEET NIET OF DE INZICHTEN VOORNAMELIJK VOORTKOMEN VANUIT HET MAKEN VAN DE PORTRETTELEN, OF JUIST OOK UIT DE GESPREKKEN DIE DAARUIT KOMEN. IN DE GESPREKKEN KRIJG JE NAMELIJK ACTIEVE FEEDBACK VAN EEN ANDER.' / KIM DEN DULK, KUNSTVAKDOCENTE, MUSEUMDOCENTE EN BEELDEND KUNSTENAAR.

'IK ZIE VEEL VAN MIJ ALS PERSOON TERUG IN MIJN DOCENTSCHAP, MISSCHIEN MEER DAN IK DACHT. HET IS NIET EEN ROL DIE START, IK BEN HET. HET GESPREK DAT VOLGDE NA HET DELEN VAN DE ZELFPORTRETTELEN WAS FIJN, ER WAS RUIMTE OM VRIJUIT TE SPREKEN, ZONDER DAT WE ELKAAR NU ZO GOED KENDEN.' / SOPHIE DE RUIJTER, KUNSTEDUCATOR, KUNSTVAKDOCENTE, UITVOEREND MUSICUS.

'ZONDER HET ZELFPORTRET ZOU IK WAARSCHIJNLIJK ZO ZOEKENDE GEBLEVEN ZIJN NAAR WAAROM IK DE SPRANKEL IN HET DOCENTSCHAP KWIJLT WAS. TERWIJL NU HET VERTROUWEN, DE RUIMTE EN DE STILTE ERVOOR HEBBEN GEZORGD DAT IK DE SPRANKEL VANZELF WEER GING ZIEN EN VOELEN.' / ANKE ZIJLSTRA, DANSTHEATERMAKER, DOCENTE BEWEGINGSEXPRESSIE, LEERKRACHT LAGERE ONDERWIJS.

in het nu (Biesta, 2017). Kunst heeft materialiteit, het biedt experimenteer ruimte en spreekt ons gevoel aan. Zo ontstaat op organische wijze ruimte in het denkproces. Wanneer we in het reflectieproces tot écht nieuwe inzichten willen komen, moeten we de actieve, bewuste manier waarop het reflectieproces wordt aangestuurd onderbreken. Zelfportretten maken creëert, door materialiteit en vertraging, de mogelijkheid om te kunnen zien wat niet direct waarneembaar is.

DE BINNENWERELD: METHODE EN ERVARINGEN

Mijn methode begint, net als talige reflectie- en andere methoden als bijvoorbeeld Art Based Learning, met een startvraag die richting geeft aan het zelfreflectieproces. Zo vertrokken de deelnemers van het onderzoek bijvoorbeeld vanuit de vraag 'wie bedoel je wanneer je *ik zegt*' en 'welke plek neem jij in in jouw lesomgeving'.

Daarna volgt het maak- en reflectieproces, waarin docenten een zelfportret maken, een logboek bijhouden, een reflectieformulier invullen en tot slot een reflectiegesprek hebben. Deze aanpak bracht de deelnemers van het onderzoek uiteenlopende ervaringen. Gedachten die opkwamen vóór, tijdens en na het maakproces, alsook inzichten die tijdens de reflectiegesprekken naar voren kwamen.

Het zelfportret bleek, eenmaal gemaakt, een laagdrempelig praatstuk. Deelnemers bekeken het gemaakte portret met mededocenten, collegae en/of mij als onderzoeker en lieten ruimte aan de ander om te vertellen wat zij ervoeren in het werk. Het gemaakte werk vormt zo een buffer tussen de gedachten van de maker en de interpretaties van de ander. Vanuit een gemaakte werk verken je gemakkelijker nieuwe denkrichtingen en kan je, zo bleek, eenvoudiger een kritische vraag stellen. Het gaat over het gemaakte werk en niet rechtstreeks over de maker.

INZICHTEN EN VERVOLG

De deelnemers aan het onderzoek waren enthousiast over de praktische toepasbaarheid, omarmden het artistieke element en waren verrast over de nieuwe inzichten die deze methodiek hen brengt over hoe en waarom zij voor de klas staan (zie kader).

De onderzoekrondes in 2021 en 2022 met beeldende zelfportretten riepen de vraag op of de methode ook kan werken in andere kunstvormen. Een eerste experiment volgde in april 2022. De deelnemers maakten zelfportretten in dans, zang en film en deelden de werken en opgedane ervaringen met elkaar. Elke artistieke vorm kent eigen mogelijkheden en biedt zoveel inspiratie dat dit experiment vraagt om meer! ●

Ellen van der Aart is kunsteducator, maker, educatief auteur en onderzoeker op het snijvlak van kunst en communicatie. Ze verbindt domeinen, onderwerpen, netwerken en mensen.